

<https://doi.org/10.53656/ped2024-1.01>

History of Bulgarian Education
История на българското образование

„ВТОРОТО“ БЪЛГАРСКО УЧИЛИЩЕ. ГЕНЕЗИСЪТ

**Проф. д.п.н. Пенка Цонева,
доц. д-р Бистра Мизова**

Софийски университет „Св. Климент Охридски“

Резюме. Уникално е мястото на Българското читалище в европейската култура. Възникнало като непозната за света форма на народопросвета, днес то заявява себе си със своята многофункционална мисия по съхраняване на нематериалното културно наследство, осигуряване на широкодостъпно образование в извънучилищна среда и перманентно самообразование в духа на съвременната образователна парадигма. Целта на историко-педагогическото изследване е теоретична реконструкция на генезиса на българското читалище, което още в зората на своето възникване функционира като алтернатива на новобългарското училище. Задачите по реализиране на целта се фокусират в открояване на съдържателната насоченост и формите на читалищното образование, неговите първи обучители и потребители на знание. Възстановката се основа на проучени сведения, факти и данни за събития, процеси и личности в документалната база на първото читалище, възникнало в Свищов, на БИА на НБКМ, ДА „Архиви“ – Шумен, и ДА „Архиви“ – Монтана, и във възрожденския периодичен печат. Приложената методика на изследване се базира на аналитико-синтетичния, документалния, биографичния, фактографския, херменевтичния и хронологичния метод.

Ключови думи: читалище; възникване; читалищно образование; второ българско училище

Предговор

Настоящото изследване, базирано на първоизточници и референтни текстове, допълва¹ възстановката на читалищното образование с акта на неговото възникване. Проучването на разнородни извори, пет от които са на повече от 150 години, позволява в цялостност да се анализират и обобщят както условията, предпоставките и механизмите на възникване на първите български читалища, тяхната причинна обусловеност и основоположници, така и образователната им функция. Последната е свързана с преоткриване на гражданското участие и специфична мисия на местната общност в генерирането на особен вид образование по своето съдържание, форми, участници, обучители и времетраене, което служи за стимулиране на личностното развитие чрез общ-

ността и укрепване на социалната кохезия. Откритият опит и образователни практики на „второто“ българско училище (народното читалище) в зората на неговото създаване и развитие имат непреходен характер. Актуални и в настоящето, те развиват творческия потенциал на различните възрастови категории население и приобщават различните етноси посредством споделяне на опит, идеи и знания в процеса на тяхното обучение в неформална, извънучилищна среда².

Методологическа рамка на изследването

Конструктивистката епистема има своя технологически аспект. Спецификата на методиката на настоящото историко-педагогическо изследване се гради върху съчетаването на множество традиционни и по-гъвкави съвременни изследователски техники за обобщаване, итеративно-експликативна интерпретация и структуриране на множество доказателства и аргументи, събрани въз основа на анализа на съдържанието на множество първични, вторични и допълнителни исторически извори и историографски документи. *Проучването, насочено към исторически достоверно реконструиране и разкриване особеностите на българското читалище, което през Българското възраждане функционира като допълваща и надграждаща новобългарското училище образователна модалност, се базира на систематизация и обзор на многобройни исторически достоверни данни и факти.* Изследователската процедурата се отличава с ясна методологическа рамка, включваща тристъпкова селекция на критериите за идентифициране на единиците (историографски документи, извори, публикации и др.) и следните категории за анализ.

1. *На равнището на фокусиране на изследването върху онези локални области* в България, които исторически обосновано се свързват със създаването на първите народни читалища през Възраждането, изследователският екип консенсусно се обединява около избора на Свищов, Лом и Шумен като градове „първопроходци“ в идеята за развитие на „читалищната“ просвета и култура.

2. *На равнището на селекция на анализирани документи* първо е уточнена рамката за тяхното търсене и идентифициране. Споделяйки позицията на именития български изследовател и историограф на възрожденската епоха Николай Генчев, че историографията на Българското възраждане не разполага с обилни и достатъчно сигурни документални свидетелства по различни причини и затова изследователите са принудени да боравят с ограничено количество извори, пръснати из многобройни и непълни лични фондове или в сбирките на българските училища, общини и други обществени институции (Genchev 2008), обхватът на търсене на историографски сведения по темата на това изследване е сведен до документални източници, включваща архивни единици от фондовете на БИА на Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ и ДА – Шумен, автентични ръкописни документи на НЧ „Елен-

ка и Кирил Д. Аврамови“ – Свищов, и публикации във възрожденския периодичен печат. Идентифицираните във връзка с изследователския проблем исторически извори се отнасят към групата на домашните писмени извори, създадени през самата епоха. В изворовата база са обхванати автентични ръкописи, възлизащи на половината от използваните исторически извори в това изследване. По-конкретно:

- три автентични ръкописни документа на читалище „Еленка и Кирил Д. Аврамови“ от 1856 г., два от които са на съхранение в НБКМ БИА – Всеобщий кондик Славяноболгарского училища Божественного Преображения и № 1 Законы. Народного болгарского читалища, а третият – Тефтер за събиране на средства, в архива на самото читалище в Свищов;

- три оригинални ръкописни документа на читалище „Св. Архангел Михаил“ в Шумен от 1869 г. – Дневник с възвание към гражданите на Шумен за възобновяване на читалището, Устав и Правилник на читалището, съхранявани в Държавен архив – Шумен;

- оригинален ръкопис на Устава на Ломското гражданско читалище „Постоянство“.

3. *На равнището на дефинирането на тематични области на реконструктивния анализ и след първоначална експлорация на съдържанието на откритите изворови документи, насочени към възстановка на свидетелствата за основополагане на първата българска културна институция и доброволно гражданско сдружение през Възраждането с образователни и просветни функции в неформална, извънучилищна среда, са дефинирани 4 такива области. Това са: 1) *Общ исторически контекст на възникване и историческа обусловеност на първите български читалища*; 2) *Културно-образователна мисия и целеполагане на читалищата (отразени в техните учредителни уставни)*; 3) *Видове и характеристики на образователната дейност, осъществявана от читалищата като подкрепяща и надграждаща новобългарското училище среда за саморазвитие и просвета на индивида и общността*; 4) *Съдържателно и кадрово обезпечаване на културно-образователните дейности в първите български читалища в контекста на връзката им с новосъздаващите се български училища през периода на Българското възраждане*.*

По-нататък в изложението накратко и в логиката на методологическата рамка са представени основните резултати и изводи от осъществения реконструктивен анализ въз основата на идентифицираните историографски източници по ключовия изследователски проблем, адресиран чрез темата на проучването.

Генезис на българското читалище: основни резултати от изследването и дискусия

Причинна обусловеност. Възникването на първите народни читалища през 1856 г. в Свищов, Лом и Шумен е в пряка връзка с редица вътрешни и

международни фактори и събития и техните последици за стопанското и културно-просветно развитие на трите селища. От една страна, Кримската война (1853 – 1856) засилва зависимостта на Османската империя от европейските държави, което води до разширяване дейността на еснафските сдружения и търговията по р. Дунав и като следствие – увеличаване на заделените средства за народна просвета и култура. От друга страна – влиянието на идеите на Френската буржоазнодемократична революция върху прогресивната българска интелигенция ускорява откриването на нови форми за културна и революционна дейност. В търсенето на тези нови форми участват изтъкнати дейци на националната ни революция. Сред тях е Георги С. Раковски (1821 – 1867), чието пребиваване в Свищов има силно въздействие върху жителите на града и дава подтик за възникване на масова културно-просветна организация в полето на националноосвободителното движение. Подкрепа за читалищната институция оказва и Васил Левски (1837 – 1873), който препоръчва създаването на местните революционните комитети да се предхожда от основаването на читалища, предвид приобщаващата им функция за различните социални слоеве родолюбиви българи. Съществен е и приносът на Любен Каравелов (1834 – 1879) за снабдяването на читалищните библиотеки с книги и периодични издания и за популяризиране на читалищната културно-просветна дейност на страниците на възрожденския печат – в. „Свобода“ (1869 – 1872) и в. „Независимост“ (1873 – 1874).

Съществен фактор за възникването на първите читалища се явява движението за новобългарско образование. Привлечените с помощта на свищовските търговци учители за откритото през 1815 г. елиногръцко училище – Емануил Васкидович, и през 1831 г. „славеноелинско“ училище – Христати Павлович (1804 – 1848), както и за новото класно училище, открито през 1846 г. – Христати Павлович и Тодор Хрулев (1821 – 1865), са сред видните възрожденски учители, книжовници и родолюбци. Учителите в новобългарските взаимни и класни, мъжки и девически училища в Свищов, Лом и Шумен са сред първите учредители на самодейната гражданска културно-просветна организация. Това са Емануил Васкидович, Георгии Владикин, Кръстьо Пишурка, Сава Доброплодни и др.

Същност. Въздействието на вътрешните и външните фактори върху създаването на самодейната народна културно-просветна организация не обезсилва нейната същност на оригинално творение в отговор на потребностите на възрожденската епоха, рожба на българския творчески дух.

В тази непозната за европейската образователна практика структура, подбуждаща към всекидневно самообразование, протичат пълно сливане, синтез на образование, местни културни традиции и обществени повели на времето. В тези „средоточия на най-просветените и най-деятелни за напредокът на народността ни Български сили“³ се реализира „великата идея“⁴ на бълга-

рите за тяхното „умствено и нравствено напредване“. Народното читалище обучава, възпитава, предоставя полезни знания на различни възрастови категории население по свободно избрани теми от различни области на живота – политика, култура, местни традиции, бит, поминък и др., в извънучилищна среда. Като граждански клуб, то развива идеята за националност и самоуправление на българите в контекста на масова и широка народна просвета.

Възникнало в средата на 50-те години на XIX в. като образователно, културно и политическо средище по българските селища и емигрантски центрове, читалището се утвърждава само за четвърт век в национална възрожденска институция с първостепенна роля в движението за новобългарско училище и образование.

Алтернатива на новобългарското училище или „второто“ българско училище

Интерпретирането на първите читалища като „второто“ българско училище има своите основания.

Първо, няма читалищен устав, който да не целеполага грижата за училището и кадровото му обезпечаване с учители и учебни пособия. Читалището урежда още в член първи на своя устав основната си функция – не само „да разпространява образованието сред народа“⁴⁵ и да се грижи за „умственото и нравственото развитие на членовете си“⁴⁶, но и „да помага колкото може нравствено и веществено учебните заведения“⁴⁷ в населеното място. С реторичен въпрос Лазар Йовчев (Екзарх Йосиф) обобщава практическите измерения на тази функция за първото десетилетие от съществуването на този нов орган за просвета: „Предполагамъ, че съществуващите до сега стотина читалища, сполучяха въ растоянiе на десѣтъ годинъ да отворятъ въ сто българскы села по едно взаимно училище, или само че сполучяха да настанятъ въ такива сто села по единъ началенъ учителъ, и че въ тѣя 100 началны училища или подъ тѣя 100 началны учители ся научяха въ десѣтъгодишнiето време само по 100 деца да четатъ и да пишатъ, читалищата не щяха ли съ този начинъ да просветятъ 10,000 българчета въ матернiя си язык, и това неще ли е една огромна полза за народното ни просвещенiе?“⁴⁸. Още в зората на своята дейност първите три читалищни организации покриват това измерение, включително и по отношение на занаятчийското и професионалното образование, изпращайки на свои разноски младежи за обучение в чужбина. Така напр. в периода 1856 – 1860 г. в Свищовското читалище не само „помага на училищата, издава учебник, отваря библиотека, урежда сказки, а с негова помощ Димитър Павлович е изпратен да учи във Виена“ (Dzhambazki 1958, p. 27).

Второ, вътрешнонормативното уреждане на просветната функция на първите народни читалища е базата, върху се разгръща многопластова и разнообразна образователна дейност. Последната формира ясно изразен профил на читалището не само като подпомагащо училищното образование, но и допъл-

лващо това образование, както и предоставящо елементарна грамотност на местното население посредством уредените към него училища.

Как пионерите в читалищното дело – Свищовското, Ломското и Шуменското читалище, допълват генерираното образование в новобългарските взаимни и класни училища? Възникнало като доброволно гражданско сдружение в контекста на националната консолидация и формирането на българската нация, народното читалище стимулира развитието на българската книжнина в различните ѝ жанрове, като я разпространява и популяризира сред различните обществени групи и слоеве на населението⁹. Модерната читалищна общност интегрира изтъкнати представители на българската интелигенция и ги подкрепя в създаването на оригинални произведения от различни области на знанието и изкуството, набавя книги и ръкописи чрез закупуване и дарения, стимулира самообразованието и груповата просвета на различни възрастови и социални групи от местното население, притежаващи различна степен на грамотност. За приобщаване на неграмотните и полуграмотните посетители на читалищната библиотека интересните статии в периодичните издания се изчитат на глас от учители и грамотни граждани. Обсъждането на новини, важни събития и въпроси, интересуващи еснафите и гражданите, се случва на урежданите неделни срещи и събрания.

Реализирането на тази функция е невъзможно без уреждането на читалищна библиотека – изначална и първостепенна задача на първите три читалища. В кредото на основателите на Свищовското читалище, обобщено от Васил Манчов¹⁰ в четири програмни задачи, на първо място е поставено създаването на читалищна библиотека, набавяща книги, вестници и списания на 7 езика (български, руски, френски, немски, гръцки, сръбски и румънски), събиране на стари ръкописи, книги и монети, подпомагане издателската и преводаческата дейност на българските книжовници¹¹ и т.н. На писмо по изпълнение на програмните задачи, адресирано до Тодор Бурмов (Габрово) на 22 ноември 1857 г., Манчов получава отговор: „За книгите, които аз обещах да дам на Вашето читалище, бъдете [с]покоен: те ще да Ви ся проводят, когато ся прегледат и разредят [в]сичките; само и Вие от своя страна трябва да ни проводите по един екземпляр от ония книги, от които имате по няколко.“¹² Книжният фонд на Свищовската читалищна библиотека, поместен в двете стаи на Преображенското училище, нараства и от дарения на свищовци, на Сръбското книжовно дружество, изпратило през ноември 1856 г. отбрани сръбски книги, от сливането на училищната и читалищната библиотека (Трайков 1958, р. 109). Колекцията, за чийто подбор се грижи специално създадена комисия¹³, включва почти всички издавани към момента на български език вестници (общо 32 на български и чужди езици) и книги, 50 ръкописа и др. Вниманието към печатното слово е засвидетелствано още с първия печат на читалището – разтворена книга със запален над нея факел.

Аналогично е началото на Шуменското читалище „Архангел Михаил“, поставено с уреждане на библиотека с два вида книги – на български език и с подарени от учителите съчинения на чужди езици.

Сходна е ситуацията с Ломското читалище „Постоянство“. Любородната личност с европейски дух Кръстьо Пишурка (1823 – 1875) урежда в класната стая на училището лавици с учебникарска литература, речници и вестници на руски, сръбски, гръцки, френски и немски език, като окачва на вратата надпис „Читалище“. „За да идва тук мало и голямо и да се просвещава, защото вярва, че просвета, просвета е нужна преди всичко на хората. И те започват да се събират – голобради момчета и беловласи старци, ученици и родители. За да им чете Даскала“ (Trajkova 2016, pp. 23 – 24).

Трето, учебното съдържание в тази нова структура на националнопросветното движение през Възраждането е светско, реално, достъпно, съобразено с възрастовите особености на обучаемите, отговарящо на житейските потребности и реализирано на говорим български език – характеристики, отнасящи се и за учебното съдържание на новобългарското училище¹⁴. Но в отличие от новобългарското училище, където ясно са изразени опитите за стандартизиране на възрожденските програми и синхронизация на учебния процес, учебното съдържание в първите български читалища е напълно освободено от стандарти и изцяло съобразено с потребностите и интересите на своите членове и симпатизанти. Предоставен е свободен избор на книги и периодични издания за самообразование на посетителите на читалищната библиотека. Нещо повече. Предвид масовата неграмотност на населението в организираните обществени читални под ръководството на местни интелектуалци, предимно учители, се четат и обсъждат актуални статии, изказват се мнения от по-будните граждани, нахвърлят се въпроси за бъдещи разисквания и обществени инициативи. Просветните беседи укрепват връзката „народ – интелигенция“, утвърждават чувството за общност и съзнанието, че напредъкът на българите чрез образование се постига не само чрез училището. Последното „има значение само до тогава, доколкото ни приучва на едно постоянно прилежание и улеснява самовъспитание-то по определен единъ планъ и система“¹⁵.

Същевременно обменят знания в организираните от читалището училища съответстват на културните, духовните и практическите потребности на местното население и се случват в извънучилищна среда. Така например Свищовското читалищно настоятелство с цел масово ограмотяване на местните жители урежда неделно училище за неуспелите да се научат на четене и писане. В този вид училище обучението се осъществява чрез сказки и беседи, повечето от които са с характер на уроци, преподавани от учители и будни граждани. С цел удовлетворяване нарасналите духовни нужди и любознателност на гражданите се открива допълнителен читалищен салон в Долна

махала, където се държат популярни сказки и беседи. В двата читалищни кло-на на Свищов периодически се организират популярни сказки с поучителен характер, за отпечатването на които в края на годината настоятелството на-бира средства. Сред тях са беседите на завърналия се през 1866 г. в Свищов и оглавил читалищното настоятелство художник Николай Павлович относно влиянието на различните видове изкуства върху артистичното възпитание на народа, на отбилия се на път за Цариград Екзарх Антим I и др.

Читалищната образователна практика, осъществявана чрез сказки и беседи, добива масовост, като за оповестяване на текущите теми за раз-искване читалищните настоятелства често получават съдействие от църк-вата. „И обикновено те са били оповестявани отъ черковния амвонъ“ (Chilingirov 1930, p. 453). Организираното обучение в това „второ“ българско училище не приключва с предоставяне на сертификати за завършено обра-зование или квалификация. Още в зората на своето създаване народното чи-талище функционира като училище от друг род – най-масово и разнородно по социален и възрастов състав, постоянно във времето, реформаторско по свободния избор на образователното съдържание.

Четвърто, в кадрови аспект учителите са сред основателите и стълбовете на читалището. Преобладаващата част от българските учители са едновременно и читалищни дейци, успоредяващи преподаване в две различни образователни сре-ди. Сред тях е всеотдайният народен будител, съчетаващ таланта на поет, прево-дач и учител, на читалищен и театрален деец – Кръстьо Пишурка, превел и режи-сирал пиесата „Зигфрид и Геновева“ на немския драматург Фридрих Хебел и сам изпълнил главната женска роля. Завърналият се от Карловац Сава Доброплодни умело съвместява дейността по реорганизацията на Мъжкото класно училище в Шумен по опита на славянските прогимназии в Австрия и създаването на Де-вическо класно училище, от една страна, с основаването на културно-просветно средище в града за масово четене на вестници и списания, за културни развлече-ния и просвета, от друга. Свищовските любородни учители Емануил Васкидович (1795 – 1875) и Георги Владикин са както членове-основатели на „едно Българско читалище, гдето ще бъде библиотека и музеом“ и където ще „поканят и другите младежи, искрени чада отечества на това душеполезно и похвално дело“, така и щедри дарители¹⁶. Емануил Васкидович дарява на читалищната библиотека 800 тома от различни класически писатели – „Елински, Гръцки, Славенски Сръбски и на разни други язици“, а Г. Владикин – 300 гроша¹⁷.

Заклучение

Читалищата отварят нова епоха в развитието на българското образование с качествата си на „второ“ българско училище, изразени в уреждането на не-делни и вечерни училища, на библиотеки и читални, на поучителни сказки и беседи по актуални социални и общностни проблеми, в разпространението на

българската книжнина, в подкрепата и допълването на училищното образование през Възраждането, в предпоставяне зараждането на женските дружества и основаване на народния театър, в подтика на музейното дело и родната благотворителност. Да сравниш генезиса на читалищното образование и библиотечното самообразование на населението със съвременните им измерения, е не само „око“ за пътя. Това е възможност за преосмисляне на съвременните реалности през призмата на историческия опит, особено в условията на съвременната образователна парадигма за учене през целия живот, представена в Стратегическата рамка за развитие на образованието, обучението и ученето в Република България (2021 – 2030).

Откритият опит и образователни практики на „второто“ българско училище в зората на неговото създаване и развитие имат непреходен характер. Актуални и в настоящето, те развиват творческия потенциал на различните възрастови категории население и приобщават различните етноси посредством споделяне на опит, идеи и знания в процеса на тяхното обучение в неформална, извънучилищна среда.

Теоретичните обобщения и анализи относно основополагането на читалищното образование ще съдействат за по-нататъшно развитие на новата област от българската историография – *История на неформалното образование в България* в частта ѝ *История на читалищното образование в България*.

Благодарности и финансиране

Проучването е реализирано по тематичен научноизследователски проект към СУ „Св. Климент Охридски“ с номер на договора 80-10-109/ 27.04.2023 г. Проектът е финансиран целево от държавния бюджет, 2023 г.

БЕЛЕЖКИ

1. По този начин завършва цялостното представяне на общото и особеното в развитието на читалищното образование в България през отделните периоди от неговото историческо развитие (Вж. монография: Цонева, П., 2018. Читалищното образование в България 1878 – 1989. София: Колбис ISSN 978-619-7284-25-6.)
2. СТРАТЕГИЧЕСКАТА РАМКА ЗА РАЗВИТИЕ НА ОБРАЗОВАНИЕТО, ОБУЧЕНИЕТО И УЧЕНЕТО В РЕПУБЛИКА БЪЛГАРИЯ (2021 – 2030). <https://www.strategy.bg/StrategicDocuments/View.aspx?lang=bg-BG&Id=1399>
3. ДРИНОВ, М. (1869) Писмо до българските читалища. В: Съчинения, т. 2., София: БАН, 1911, с. 259 – 263.
4. СЛАВЕЙКОВ, П. Р., 1869. Великата идея на българите. <https://www.slovo.bg/old/prs/velikata.htm>

5. УСТАВЪ НА БЪЛГАРСКОТО ЧИТАЛИЩЕ ВЪ СВИЩОВЪ, 1869, чл. 1. Русчюкъ. Въ печатницата на Дунавската област, 1869.
6. УСТАВЪ НА ЛОМСКОТО ГРАЖДАНСКО ЧИТАЛИЩЕ „ПОСТОЯНСТВО“, чл. 1. – 1 – 4 Октомврий 1888 год. (ръкопис, оригинален документ).
7. УСТАВЪ НА БЪЛГАРСКОТО ЧИТАЛИЩЕ СВ. АРХАНГЕЛЪ МИХАИЛЪ ВЪ ШУМЕНЪ, 1869, чл. 1. – ДА Шумен, 33К, оп. 4, а. е. 2, л. 1 – 3. (ръкопис, оригинален документ, 01.12.1869).
8. ЙОВЧЕВЪ, Л., 1871. За ползите отъ Читалищата. с. 514. – Читалище, кн. 17, с. 514 – 528.
9. УСТАВЪ НА БЪЛГАРСКОТО ЧИТАЛИЩЕ ВЪ СВИЩОВЪ, 1869. Русчюкъ. Въ печатницата на Дунавската област, чл. чл. 1, 24 – 28; Уставъ На Българско-то Читалище Св. Архангелъ Михаилъ въ Шуменъ, 1869, чл. 18. – ДА Шумен, 33К, оп. 4, а. е. 2, л. 1 – 3. (ръкопис, оригинален документ, 01.12.1869).
10. ВЖ. № 1 ЗАКОНЫ. НАРОДНОГО БОЛГАРСКОГО ЧИТАЛИЩА. Л. 1 – 3. – НБКМ БИА, I Б 1882/ 52. (ръкопис, оригинален документ). Посочва се, че Васил Манчов замества в читалищното ръководство Емануил Васкидович на основание добавка № 2 към Устава на читалището: „(2) За недостойнството си що показва Г. учит. Еманн. Васкидович, отдалечи ся и ся постави на мястото му Г. Василий Манчович“ (№ 1 Законы. Народного болгарского читалища: л. 1 – 3.).
11. МАНЧОВ, В. (1879) Няколко думи за Свищовското читалище. – Дунавска зора, 17, 1879.
12. ПИСМО ОТ ТОДОР БУРМОВ ДО ВАСИЛ МАНЧЕВ, Габрово, 4 декемврий 1857 г. В: Манчев, В., 1982. Спомени; Дописки; Писма. София : ОФ. с. 122.
13. Службата библиотекар е открита 14 години по-късно – през 1870 г.
14. ПРАВИЛНИКЪ НА БЪЛГАРСКО-ТО ЧИТАЛИЩЕ СВ. АРХАНГЕЛЪ МИХАИЛЪ ВЪ ШУМЕНЪ, чл. чл. 2 и 8. – ДА Шумен, 33К, оп. 4, а. е. 2, л. 5. (ръкопис, оригинален документ, 01.12.1869); Дневник с възвание към гражданите към на Шумен за възобновяване на читалището, устав и програма на читалището, списъци на членовете и на лицата, дарявали книги и парични помощи. – ДА Шумен, 33К, оп. 4, а. е. 1, л. 1 – 46. Начало 1 септември 1869 – Завършва 25 юли 1872 (ръкопис, оригинален документ).
15. ПРЕИМУЩЕСТВОТО НА САМООБРАЗОВАНИЕТО ПРЕДЪ КНИГИТЕ, с. 102. – Право, г. IV, бр. 26/ 23.08.1869.
16. УЧРЕДИТЕЛЕН ПРОТОКОЛ, 1856. – В: Всеобщий кондик Славяноболгарского училища Божественного Преображения. – НБКМ БИА, кол. 25, а. е. 136, л. 59 и л. 60 (ръкопис, оригинален документ).
17. ТЕФТЕР ЗА СЪБИРАНЕ НА СРЕДСТВА, 1856. Архив на Читалище Еленка и Кирил Д. Аврамови. Свищов. – Арх. 6 I / 1. (ръкопис, оригинален документ).

ЛИТЕРАТУРА

- ДЖАМБАЗКИ, ХР., 1958. Основаване на първото българско читалище и неговата дейност до Освобождението. В: *100 години народно читалище – Свищов. 1856 – 1956*. Юбилеен сборник. Под общата редакция на д-р Рачо К. Казански. Свищов: Народно читалище Елена и Кирил Аврамови.
- ГЕНЧЕВ, Н., 2008. Няколко бележки върху изворите за българската възрожденска история. В: ГЕНЧЕВ, Н. *Българско възраждане*. София.
- ТРАЙКОВ, Н., 1958. Първи отзиви у нас и в чужбина за читалището в Свищов. В: *Сто години народно читалище Свищов 1856 – 1956*. Юбилеен сборник. Под общата редакция на д-р Рачо К. Казански. Свищов: Народно читалище Елена и Кирил Аврамови.
- ТРАЙКОВА, Н., 2016. НЧ „Постоянство 1856“, гр. Лом – гордо с миналото си, силно пред предизвикателствата. В: *160 години общонародно читалищно дело*. Сборник. София: WINI 1837, 2016. ISBN 978-954-9437-69-0.
- ЧИЛИНГИРОВ, СТ., 1930. *Българските читалища преди Освобождението*. София: Издателство на Министерството на народното просвещение.

Acknowledgments & Funding

The study was carried out as part of a thematic research project at the “St. Kliment Ohridski” with Contract number 80-10-109/ 27.04.2023. The project is purposefully financed from the state budget, 2023.

REFERENCES

- CHILINGIROV, ST., 1930. *Balgarskite chitalishta predi Osvobozhdenieto*. Sofia: Izdatelstvo na Ministerstvoto na narodnoto prosveshtenie.
- DZHAMBAZKI, HR., 1958. Osnovavane na parvoto balgarsko chitalishte i negovata deynost do Osvobozhdenieto. V: *100 godini narodno chitalishte – Svishtov. 1856 – 1956*. Yubileen sbornik. Pod obshtata redaktsia na d-r Racho K. Kazanski. Svishtov: Narodno chitalishte Elena i Kiril Avramovi.
- GENCHEV, N., 2008. Nyakolko belezhki varhu izvorite za balgarskata vazrozhdenska istoria. V: GENCHEV, N. *Balgarsko vazrazhdane*. Sofia.
- TRAYKOV, N., 1958. Parvi otzivi u nas i v chuzhbina za chitalishteto v Svishtov. V: *Sto godini narodno chitalishte Svishtov 1856 – 1956*. Yubileen sbornik. Pod obshtata redaktsia na d-r Racho K. Kazanski. Svishtov: Narodno chitalishte Elena i Kiril Avramovi.

TRAYKOVA, N., 2016л NCh „Postoyanstvo 1856“, gr. Lom – gordo s minaloto si, silno pred predizvikatelstvata. V: *160 godini obshtonarodno chitalishtno delo. Sbornik*. Sofia: WINI 1837. ISBN 978-954-9437-69-0.

THE “SECOND” BULGARIAN SCHOOL. THE GENESIS

Abstract. The place of the Bulgarian Community Center in European culture is unique. Originated as a form of public education unknown to the world, today it asserts itself with its multifunctional mission of preserving the intangible cultural heritage, providing widely accessible education in an extracurricular environment and permanent self-education in the spirit of the modern educational paradigm. The aim of the historical-pedagogical study is a theoretical reconstruction of the genesis of the Bulgarian community center, which, even at the dawn of its emergence, functioned as an alternative to the new Bulgarian school. The tasks for realizing the goal are focused on highlighting the content orientation and forms of community education, its first trainers and users of knowledge. The reconstruction is based on researched information, facts and data about events, processes and persons in the documentary base of the first community center that arose in Svishtov, of the National Historic Archive in the National Library, DA Archives of Shumen and Montana, revival periodical press. The applied research methodology is based on the analytical-synthetic, documentary, biographical, factual, hermeneutic and chronological method.

Keywords: community center; emergence; community center education; second Bulgarian school

✉ **Prof. Penka Tsoneva, DSc.**

WoS Researcher ID: V-1340-2019

✉ **Dr. Bistra Mizova, Assoc. Prof.**

WoS Researcher ID: AAL-1517-2021

ORCID iD: 0000-0002-8851-6380

Faculty of Education

Sofia University

Sofia, Bulgaria

E-mail: p.tsoneva@fp.uni-sofia.bg

E-mail: b.mizova@fp.uni-sofia.bg